

Miłoszewski, Stanisław

Aktualny stan parków zabytkowych i potrzeby ich zagospodarowania

Ochrona Zabytków 22/1 (84), 6-9

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AKTUALNY STAN PARKÓW ZABYTKOWYCH I POTRZEBY ICH ZAGOSPODAROWANIA

SYTUACJA PARKÓW W OKRESIE PRZEDWOJENNYM

Problem ochrony i konserwacji parków pojawił się u nas dość późno, bo dopiero w końcu XIX w. Do tego czasu zainteresowanie parkami jako zabytkami sztuki ogrodowej nie wykraczało poza zakres opracowań krajoznawczo-obyczajowych lub historyczno-literackich. Dopiero w pierwszych latach naszego wieku Kazimierz Buczkowski i Adolf Szyszko-Bohusz zaczęli stosować metodę analizy stylistycznej do rekonstrukcji założen ogrodowych. Należy też wspomnieć o prof. Oskarze Sosnowskim, który w latach trzydziestych zorganizował Studium Architektury Ogrodowej przy Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. Studium to miało na celu systematyczną rejestrację ogrodów, badanie ich założen w terenie, zbieranie materiałów archiwalnych i ikonograficznych oraz planów i publikacji dotyczących tego zagadnienia. W praktyce obiekty o dobrze zachowanych kompozycjach stylowych, nie wymagające większych nakładów finansowych, konserwowano drobnymi, bieżącymi zabiegami, natomiast ogrody o dużych ubytkach drzewostanu, zdeformowane z tych czy innych przyczyn, przekomponowywano na parki krajobrazowe. Olbrzymi wpływ na te zmiany miały niższe koszty utrzymania parków krajobrazowych niż regularnych (włoskich, francuskich). Ponadto w przeobrażeniach ogrodów odgrywała rolę twórcza ambicja wielu ówczesnych planistów wprowadzających własne koncepcje, zgodne zresztą z aktualną modą artystyczną. Dopiero Rozporządzenie Prezydenta RP o opiece nad zabytkami z dnia 6 marca 1928 r. poddało kontroli wszelkie czynności zmieniające charakter zabytkowych ogrodów. Dzięki słabemu rozeznaniu władz konserwatorskich i niechęci właścicieli, kontrola ta objęła znikomą część ogrodów zasługujących na ochronę.

W pierwszych latach po II wojnie światowej zainteresowano się parkami, ale tylko od strony historii i teorii sztuki. W zasadzie jednak parki znalazły się poza marginesem aktualnych potrzeb funkcjonalnych i gospodarczych. W pierwszym okresie, po opuszczeniu majątków przez właścicieli — parki, tworząc zazwyczaj otoczenie pałaców lub dworów, zostały pozbawione opieki. Była to ta część majątku, którą nikt nie był zainteresowany. Teren zdrzewiony nie podlegał parcelacji. W majątkach przejętych przez Państwo parki przeszły pod zarządek PGR-ów, Spółdzielni Produkcyjnych lub zakładów socjalnych różnego typu.

PGR-y z konieczności przejmowały zarządek parków podworskich lecz nie prowadziły konserwacji tych obiektów. Stosunek ten uległ pewnej poprawie. Niektóre gospodarstwa starają się uporządkować parki we własnym zakresie choć zdarzają się naiwności w odtwarzaniu kompozycji parkowej, często jest ona niepodobna do pierwotnego założenia. W gorszym stanie są parki w tzw. resztówkach użytkowanych przez GS „Samopomoc Chłopska”, Spółdzielnie Produkcyjne i Prezydium GRN.

Osobną grupę tworzą parki objęte wraz z pałacem przez instytucje, które z racji swej działalności (służba zdrowia, wojsko) cały zespół uznały za zamknięty dla obcych. Parki te nie ulegają większemu zniszczeniu, choć nie dostrzega się w nich na ogół troski o konserwację poza najbliższym otoczeniem pałacu. Rozrastający się bujnie samosiew pospolitych drzew i krzewów gęszy i wypiera cenniejsze gatunki. W ten sposób koncepcja przestrzenna i architektura parku ulegają stopniowemu zanikaniu. Sytuacja tych obiektów jest jednak o wiele lepsza, gdyż zaniedbania dadzą się naprawić. Do tej grupy należą także parki uzdrowiskowe, jednakże stan ich jest znacznie lepszy, mimo że podlegają temu samemu resortowi.

Duże zniszczenia w drzewostanie parkowym powodują również energetycy. Przeprowadzając linie napowietrzne tną beztrąsko dukty, często w najbardziej wartościowych skupiskach drzew, mimo że w pobliżu są wolne przestrzenie polan lub poboczny dróg i alei.

Na końcu należałoby wspomnieć o parkach miejskich. W ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w ich konserwacji. Resort gospodarki komunalnej, świadomy społecznego znaczenia zieleni miejskiej, nie szczędzi sił na utrzymanie i zachowanie starych parków mających charakter zabytkowy, co więcej — tworzy nowe.

DZIAŁALNOŚĆ ZMIOZ W DZIEDZINIE OCHRONY PARKÓW

Resort Kultury, świadom losu wielu cennych założeń ogrodowych, które uległy w latach wojny lub ulegają nadal dewastacji spowodowanej tak brakiem konserwacji, jak i merkantylnym podejściem użytkowników, przystąpił od podstaw do ochrony parków.

Ankieta przeprowadzona przez ZMiOZ w latach 1957—1958 wśród użytkowników parków przyniosła orientacyjne dane sponad 2000 obiektów, dotyczące sposobu użytkowania ich powierzchni, jakości drzewostanu, wyposażenia oraz stanu zachowania. Ankieta nie dała jednak pełnego materiału z uwagi na wypełnianie rozesyłanych kwestionariuszy przez ludzi nie posiadających przygotowania fachowego. Akcja nie dała także odpowiedniego rezultatu pod względem ilościowym — na rozesłane 7000 kwestionariuszy wróciło do Zarządu zaledwie 2000. Do chwili obecnej w ewidencji ZMiOZ znajduje się około 4000 obiektów parkowych, z czego 60% bez bliższych danych. Ogólną sumę parków określa się na 6000.

Ilość parków będących w ewidencji ZMiOZ (na dzień 1.X. 1968 r.)

Woj. białostockie	49	Woj. łódzkie	185
„ bydgoskie	191	„ olsztyńskie	182
„ gdańskie	192	„ opolskie	151
„ katowickie	203	„ poznańskie	510
„ kieleckie	318	„ rzeszowskie	246
„ koszalińskie	426	„ szczecińskie	178
„ krakowskie	268	„ warszawskie	269
„ lubelskie	254	„ wrocławskie	116
		„ zielonogórskie	205
razem 3943 obiekty			

Większość założeń parkowych nie przekracza powierzchni 7,5 ha. Liczba parków powyżej 10 ha spada proporcjonalnie do wzrostu ich po-

wierzchni. Jak wynika z poniższego zestawienia obszar zadrzewiony przez parki podworskie wynosi ponad 50.000 ha (500 km²). Tak poważny areal zieleni, bogaty w starodrzew, przedstawiający jedyne nieraz skupiska zieleni na bezleśnych terenach, świadczy o wielkości problemu, jakim jest ochrona parków podworskich, posiadających często wysokie walory stylowe.

Powierzchnia parków:

Powierzchnia %	Ilość przybl.	Powierzchnia przec. parku	Obszar przybliżony
1— 5 ha — 50 %	3000	× 3 ha =	9000 ha
6— 10 ha — 30 %	1800	× 8 ha =	14400 ha
11— 15 ha — 10 %	600	× 13 ha =	7800 ha
16— 20 ha — 4 %	240	× 18 ha =	4320 ha
21— 30 ha — 3 %	180	× 25,5 ha =	6090 ha
31— 50 ha — 2 %	120	× 40,5 ha =	4260 ha
51—100 ha — 0,6 %	36	× 75,5 ha =	2723 ha
ponad 100 ha — 0,4 %	24	× 120 ha =	2880 ha
razem 100 %	6000	—	51473 ha

Według danych ZMiOZ największy udział w użytkowaniu parków przypada przede wszystkim resortowi rolnictwa. Poniższe zestawienie przedstawia, w miarę możliwości, szczególne rozeznanie pod tym względem. Należy jednak dla ścisłości nadmienić, że często parki użytkowane przez szkoły, domy wczasowe i kolonie letnie są pod administracją PGR. Formy użytkowania są na ogół niejednolite, najczęściej spotykamy się z kilkoma jednoczesnymi użytkownikami obiektów dworskich lub pałacowych, przy czym park pozostaje wówczas zazwyczaj bez opieki. Około 7% parków posiada 2 użytkowników, rzadziej 3—5, a sporadycznie ponad 5.

Użytkownicy parków:

Rolnictwo, POM, parcelanci itd.	47%
Szkolnictwo (licea ogólnoksz., szkoły rolnicze i leśne)	21%
Rady narodowe	10%
Spółdzielczość	4%
Opieka społeczna	4%
Wczasy, turystyka, sport	3%
Służba zdrowia	4%
Leśnictwo	3%
Kultura	2%
Organizacje społeczne i stowarzyszenia	0,5%
Wojsko	0,5%
PFZ (bez użytkownika, dzierżawy)	1%
	100%

W okresie ostatniego dwudziestolecia władze konserwatorskie MKiS dokładały wielu starań aby zapoznać się z liczebnością posiadanych parków, popularyzowały wiedzę o zabytkowych ogrodach oraz ich konserwacji przez inicjowanie artykułów; zwłaszcza zaś szczegółowa inwentaryzacja najcenniejszych układów parkowych przysporzyła nauce zasadniczej wiedzy historycznej. Zebrano ogromny materiał dokumentacyjny, powstały pierwsze rejestry ogrodów zabytkowych w Polsce i zestawienia ich twórców. Na tej bazie rozwinęły się badania naukowców i specjalistów, które pozwoliły odtworzyć ogólny obraz zasobów parkowych, ich kompozycję i zadrzewienie od strony dendrologicznej.

Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków wraz z terenową służbą konserwatorską zabiegał o współpracę różnych instytucji i urzędów w zakresie ochrony parków. Dzięki współdziałaniu z Państwową Radą Ochrony Przyrody, z konserwatorami przyrody, Ministerstwem Leśnictwa i Okręgowymi Dyrekcjami LP, Ministerstwem Gospodarki Komunalnej oraz użytkownikami udało się w niejednym przypadku zabezpieczyć cenny obiekt. Współpraca ta musi być jednak znacznie aktywniejsza i to od strony użytkowników parków oraz ich władz nadzorczych. Ministerstwo Kultury i Sztuki rozumiejąc istotne znaczenie parków zabytkowych dla kultury polskiej działało zawsze i działa nadal nie tylko aktami normatywnymi i zarządzeniami, ale popiera każdą właściwą inicjatywę użytkowników w kierunku utrzymania charakteru parku i jego stanu zadrzewienia. Władze konserwatorskie udaremniały lokalizację nowych niewłaściwych obiektów na terenie zabytkowych ogrodów. Akcja ta zależy jednak nie tylko od właściwej postawy użytkowników, ale również od należytej współpracy architektów powiatowych i wojewódzkich z konserwatorami. Niezależnie od wspomnianej działalności organów konserwatorskich wszystkich szczebli Zarząd Muzeów i Ochrony

Zabytków na przestrzeni dwudziestu trzech lat powojennych finansował prace przy renowacji wielu parków zabytkowych będących w dyspozycji nie tylko resortu kultury, ale i innych (Wilanów, Nieborów, Arkadia, Radziejowice, Krasiczyn, Łańcut, Obory, Opinogóra, Romanów, Mogilany, Siedlisko itd.). Kwoty asygnowane przez ZMiOZ na wspomniany cel są oczywiście niewspółmierne w stosunku do ogromu potrzeb. Należy przeto podkreślić, że w finansowaniu prac dotyczących parków zabytkowych winny być zainteresowane przede wszystkim resorty użytkujące zespoły architektoniczne, w skład których wchodzi dane parki. Na nich ciąży obowiązek konserwacji bieżącej, jak i stałego czuwania przede wszystkim w imię gospodarności i przepisów wynikających z Ustawy o ochronie dóbr kultury. Ponadto nie można zapomnieć, że wszystkie władze — centralne, wojewódzkie, powiatowe i gromadzkie — mają obowiązek zachowania dla przyszłych pokoleń dzieł sztuki, jakimi są parki zabytkowe, które nie tylko są dziełem specjalistów, ale także w dużym stopniu człowieka pracy.

W podsumowaniu postuluję konieczność większego zainteresowania tym problemem resortów: Leśnictwa, Rolnictwa, Gospodarki Komunalnej, GKKFiT i nawiązania współpracy z Ministerstwem Kultury i Sztuki — Zarządem Muzeów i Ochrony Zabytków celem powołania Komisji Międzyresortowej dla opracowania obowiązujących norm nakładów finansowych na konserwację parków oraz konieczność wystąpienia z wnioskiem do Prezydium Rządu i Ministra Finansów o ustanowienie dla użytkowników parków zabytkowych obowiązku wprowadzenia do budżetów odpowiednich kredytów na odnowienie i konserwację parków.

inż. arch. Stanisław Miłoszewski
Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków
Warszawa

L'ETAT ACTUEL DES PARCS HISTORIQUES ET LA NÉCESSITÉ DE LEUR AMÉNAGEMENT

Au cours des années vingt et trente de notre siècle, on a entrepris des essais analytiques sur la reconstruction et le réaménagement des jardins et parcs historiques, comportant les études traitant du style de ces objectifs. A cet effet on a effectué les inventaires et la classification et rassemblé la documentation concernant ce domaine. Jusqu'à ce moment, les

objectifs dont l'état du point de vue style était satisfaisant et qui n'exigeaient pas l'investissement de fonds très importants, ont été conservés par des traitements courants, tandis que l'on procédait au remaniement d'autres objectifs déformés compte tenu des frais d'entretien beaucoup plus bas des parcs panoramiques. Dans les transformations auxquelles furent

soumis les parcs et les jardins, l'ambition d'un grand nombre de planificateurs jouait aussi un rôle créatif au tournant des XIX-e et XX-e siècles, conforme d'ailleurs à l'esprit de l'époque et à la mode de ces temps. L'arrêté de 1928 a soumis au contrôle juridique toutes les activités transformant le caractère des jardins historiques. Néanmoins le résultat en fut minime.

Les documents concernant ce problème ont été détruits pendant la guerre et de ce fait les Services de la Conservation de la RPP ont dû procéder au travail à partir de la base. A l'aide des questionnaires et de la documentation rassemblée et des données statistiques on a pu établir approximativement le nombre des parcs existants — à 4000 environ et leur superficie — à plus de 50.000 ha.

Toutefois il nous faut souligner que les formes de leur exploitation sont variées selon les activités

principales des institutions auxquelles ces parcs ont été affectés après la seconde guerre mondiale. Dans les parcs appartenant à des institutions à accès fermé — les pertes ne sont pas aussi visibles. Un groupe à part constituent les parcs des stations climatiques et dernièrement aussi les parcs dans les villes: leur état est satisfaisant si non parfait.

Le Ministère de la Culture et de l'Art — la Direction des Musées et de la Protection des Monuments historiques concevant l'importance des parcs et jardins historiques pour la culture polonaise, a toujours procédé, en vue de leur sauvegarde et procédera conséquemment non seulement en vertu des actes juridiques mais aussi en donnant son appui à chaque initiative raisonnable des usagers, en assumant les frais de la documentation et même de certains travaux de conservation nécessaires.